

דף מה

באורים ציונים ופרפראות

'הנכרים העובדים את ההרים' – בכל המסכת לא נמצא (עפ"י בדיקת מחשב) במשנה או בשאר מאמרים, לשון 'נכרי' / 'נכרים' אלא 'עובדי/י כוכבים' – חוץ מזה. [ובר"ף הגרסה 'עובדי כוכבים'].
וכנראה משום המצנזורים המבקרים לא נכתב לשון 'נכרי', ורק כאן שמדובר על העובדים להרים ולגבעות, שלא היה הדבר מצוי בין הגויים שבסביבתם, לא נמנעו מלכתוב 'נכרים'.

'ר' יוסי הגלילי אומר... אמר ר' עקיבא, אני אובין ואדון לפניך...' – כתבו בתוס', אע"פ שר' יוסי הגלילי מוזכר בכמה מקומות לפני ר' עקיבא, לא היה גדול ממנו בשנים, אלא תלמיד-חבר היה לרע"ק ורך בשנים ממנו. (וע"ע במצוין ביוסף דעת ב"מ ד אודות הזכרת חכמים שלא כפי סדרם הכרונולוגי).
ויש מי שכתב לפרש דבריהם להפך, שרבי עקיבא הרב הוא היה רך בשנים יותר מריה"ג (יבין שמועה כלל ש. וכנראה הבין כך בספר 'משכיל לדוד' פרשת בא). אך מלבד שאין הלשון בתוס' מורה כן, עוד צריך לומר לפי זה שריה"ג נכנס ללמוד תורה בגיל מאוחר מאד, שהרי רע"ק החל ללמוד בגיל ארבעים. וזה לא שמענו. וכן העיר על דבריהם ה'כנסת הגדולה' בכללי התלמוד (יח. עפ"י מגדים חדשים ברכות ג).
ולשון 'אובין ואדון לפניך' שאמר רע"ק – אפשר לפרשה גם כלפי תלמיד-חבר. או אפשר שאין כוונתו 'לפניך' כלפי ריה"ג, אלא לפני כל אחד ואחד [כפי שמצוי לפנות בלשון נוכח ללומד; 'צא ולמד', 'או כלך לדרך זו...']. ואולם בתוס' להלן (מו. ד"ה אמר) משמע קצת ש'לפניך' קאי אריה"ג.

'כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נשאה ועץ רענן – דע שיש שם עבודת כוכבים' – בתלמוד הירושלמי (מובא בתוס') הקשו: היאך נבנה בית הבחירה בהר המוריה? והסיקו כי על פי נביא נבנה שם – כדבר גד הנביא. כלומר, כך נאמר להם מפיו שבהר הזה מעולם לא היתה בו עבודה זרה (רמב"ן מו:). וכיצד נסבב דבר זה ע"י מסבב הסיבות? – על ידי ארונה היבוס, שעשה מקום זה לגרנו ולאוצר תבואתו, ובהיותו למלך על היבוס היה סיפק בידו לשמור המקום מכל משמר, עד שאיש מאנשי הארץ לא העז להעמיד שם עבודה-זרה. וכך נשמר המקום בגזרת א-ל עליון, אשר בחר בהר הטוב הזה לבנות שם בית מקדשו.

זהו פשר הדבר שבתפילות ה'הושענות', בתפילה העוסקת בבית המקדש, 'הושענא אבן שתיה, בית הבחירה...'. אנו מציינים: 'גורן ארנן' – ומה שבח יש בכך שהיה באותו מקום גורן לארונה? אלא יש כאן שבח יחודו של מקום זה, שהיה שמור מכל טומאה על ידי היותו גורן לארנן מלך יבוס – ללמדנו דרכי ההשגחה העליונה לשמירת קדושת המקום וטהרתו (לקט שיחות מוסר (לגרי"א שר) ח"ב עמ' קלד).
[בשו"ת עמודי אור (קטו, כב) פלפל לפרש 'על פי נביא' – שהנביא העיד שהוא המקום ששכן עליו הכבוד אצל אברהם, וכיון שכבר הקדישו אברהם לשמים וגם ירושלים לא נחלקה לשבטים, הרי גם אם עבדו שם הגויים, אין אדם אוסר דבר שאינו שלו].

ע"ע משך חכמה וירא, עה"פ 'והעלהו שם לעולה'.

– לכך היו עובדים לאליליהם על ההרים והגבעות, כי מקומות אלו אין בהם ישוב ולא מעבר לבני אדם, ולכך עיקר משכנם של רוחות הטומאה היה באותם מקומות [וכמו שאמרו (בחולין מ) בזובח ל'גדא דהר'

– כי שם עיקר חגית השר וממשל רוח הטומאה ההיא [עפ"י יערות דבש ח"א א ד"ה אמנם הענין].

(ע"ב) 'מיבעי ליה לעוקר עבודת כוכבים, שצריך לשרש אחריה' – וכן הוא בכל מידות רעות ומחשבות זרות; אין די לעקורם ברובד החיצוני אלא צריך לשרש אחריהם, כלומר לעקור את הגורמים הנסתרים שהביאוהו למעשים הרעים. ובאם לא ישרש, הרי תצמח מזה 'עבודה זרה' חדשה (עפ"י נועם אלימלך שופטים; נועם מגדים שמיני; תפארת שלמה נחמו. וע"ע אור המאיר ראה; ערבי נחל דרוש ב לשבת שובה).

– מבואר בדברי הפוסקים שדין זה אמור רק בארץ ישראל, אבל בחו"ל אין מצוה לשרש אחריה (ערמב"ם עכו"ם ז, א; ריטב"א קדושין לו; ט"ז ונקה"כ יו"ד סוס"י קמז).

ויש ליתן טעם לשבח בדבר, על פי מה שאמרו (בחולין יג:) גויים שבחו"ל לאו עובדי עבודה זרה הן אלא מנהג אבותיהם בידיהן. כלומר, עבודה זרה שבחו"ל אינה עבודה אמיתית אלא חיצונית, בחינת 'מלומדה'. משא"כ בארץ ישראל לא יתכן בה מידה זו אלא הכל שרשי ופנימי. ושבחה של הארץ היא ולא גנותה, וכענין שאמרו (בכתובות קי:) כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה – כי כשהאדם זוכה לאור האמת, אזי בא"י היא עבודה אמיתית ופנימית, משא"כ בחו"ל. ומטעם זה עצמו אם ח"ו נפל האדם במהמורות של ע"ז, אזי בחו"ל אין זה אלא חיצוניות ו'מלומדה' משא"כ בארץ ישראל. הלכך בחו"ל שאין שם שרשים אלא ענפים, אין שייך לבטל יצר ע"ז לגמרי, אבל בארץ ישראל שייך לשרש אחריה, כי שם השרשים (עפ"י דרשות בית ישי ח"א כג עמ' קסב, וח"ב נג, ג עמ' שסא).

'לכנות לה שם' – וכל שכן שאסור להזכיר הקדשים של הנוצריים כדרך שמזכירין הם בלשון קדושה. וזה ברור' (ריטב"א. ונראה שאין בכלל זה כשאומרים 'קדושיהם'. כן נמצא בראשונים). המדקדקים, בהזכיר שמות מקומות, אינם אומרים 'סאן...' אלא מכנים.

'ורבי יוסי בר' יהודה, לשרש אחריה מנא ליה? נפקא ליה מואבדתם את שמם מן המקום ההוא. ורבנן – ההוא לכנות לה שם...' – נראה שר' יוסי בר"י תרתי יליף מינה, מ'ואבדתם את שמם' למד לכנות לה שם. ומ'מן המקום ההוא' למד לשרש אחריה, שלא יהא לה שארית באותו מקום כל עיקר.

*

'... וענין 'זבחי מתים' – כי כל מאכל שהוא המקיים חיות האדם, ע"כ יש בו כח חיות שעל ידי זה יוכל להתקיים חיות האדם האוכלו – 'ואתה מחיה את כולם' – והוא הניצוצין-קדישין שמעלין בכל אכילה. ואפילו דברים האסורים, יש בהם איזה ניצוצות קדושות המחי' אותם אלא שהוא שם אסור בבית האסורים, שאין יכול לצאת משם, דעל כן נאסרה אכילתו עד עת קץ דהש"י מתיר אסורים, וזה יהיה בביאת משיח בסעודת לויתן, שיבוער רוח הטומאה מן הארץ. [ואף בעולם הזה אפשר לפעמים שיתוקן ע"י תערוכות, שמתבטל ושב להיתר, ודבר זה צריך שיהיה שלא מדעת וכוננת אדם לבטל, דאין מבטלין איסור לכתחילה, רק שיתערב ממילא – כי בכוננת האדם אי אפשר להעלותו ולהוציאן מבית האסורים מקום אשר אסורי המלך אסורים, שהוא במעמקי שלש קליפות הטמאות, רק אפשר שיזדמן זה ממילא על ידי בעל הסיבות ית"ש

הרוצה בתקנת אותו ניצוץ כדי להתגלות על ידי זה אורות יקרות דדברי-תורה בעולם ע"י נפשות יקרות, שיוכלו לצאת ממאסר הקליפה על ידי זה. ויש בזה גם כן ענינים עמוקים בהזדמנות תקלה דאכילת איסור לאיזה אדם במה שלא ידע לזהר והוא כאונס דרחמנא פטריה, ולמה עשה הש"י ככה – אבל גם זה מחשבות עמוקות מגדול העצה ית"ש לטובת בריותיו. ולפי שדבר זה הוא דרך תקלה ועשיית איסור, על כן אינו בא ע"י אנשים גדולים הראשונים דכמה"ש שאין הקב"ה מביא תקלה במידי דאכילה על ידם (תוס' חולין ה:) ואכ"מ).

ודגוים עובדי עבודה זרה נקרא 'זבחי מתים' – שאין בהם שום חיות רוחניות כלל, ואלו אוסרין בכל שהוא, ואין ניתרים ע"י תערובות גם כן, ואין להם תקנה אלא שריפה, ומכל מקום גם אפרו אסור כנקברין וכמאן דאמר בסוף דתמורה חוץ מעצי אשירה, והכי נמי לתקרובת עבודה-זרה דהוקשו למת ליאסר גם אפרן, ואין להם תקנה בקבורה כמת שהוא מהנקברין – דזהו תקנתו שישבו אל העפר כשהיה ואז ישוב לציץ ולצמוח כעשב השדה בתחית המתים, אבל אלו אין להם תקנה גם בתחית המתים רק כי יבולע המות מן העולם יבטלו לגמרי, וכל קיומם בעולם הזה הוא מציאות המות בו... (מתוך מחשבות חרוץ כ, עמ' 182).

דף מו

'לכנות לה שם... היו קורין אותה בית גליא קורין אותה בית כריא...' – הרמב"ם לא הזכיר דין זה. והמאירי כתב בלשון הזה: 'ראוי לישראל המזכירה לכנות לה שם לגנאי, כדי להסיר לב עובדיה מעליה ולהפוך עבודתו לשם יתברך'. וקצת משמע שלדעתו אין זה חיוב גמור אלא כהנהגה טובה. אבל בשו"ע (יו"ד קמד, טו) הביא הלכה זאת כחיוב: 'צריך לשרש אחר האלילים ולכנות לה שם גנאי'. (וע"ש בפוסקים שנחלקו אם דין זה נוהג רק בארץ ישראל, ששם חייבים לרדוף אחריה ולשרשה, או גם בחו"ל). נראה שבהלכה זו כלולים שני דינים: א. דין איבוד ע"ז, שמתבטא בכך שאינה נזכרת בשמה [ומצד זה העלו בגמרא אפשרות 'יכול לא לשבח ולא לגנאי'] ב. לכנותה בכינוי גנאי ובזיון.

והנה הדין הראשון נכלל במה שכתב הרמב"ם (ע"ז ה, יא) 'לא יאמר אדם לחבירו שמור לי בצד עבודת כוכבים פלונית וכיוצא בה. וכל עבודת כוכבים הכתובה בכתבי הקדש מותר להזכיר שמה, כגון פעור...'. והדין השני נראה שהוא נכלל במה שאמרו (במגילה כה: ועוד) 'כל ליצנותא אסירא חוץ מליצנותא דע"ז', שכינוי גנאי גם הוא בכלל ליצנותא. ואכן הרמב"ם שהשמיט דין כינוי גנאי כנ"ל, כמו כן השמיט ענין ליצנותא דע"ז כלל [רק בהגהות מיימוניות פ"י מהל' ע"ז הביאו]. אבל בשלחן ערוך הביא את שניהם (קמד, טו קמז, ה). ושם סבר הרמב"ם שעיקר החיוב הוא משום דין איבוד כדכתב קרא, וענין שם גנאי אינו חיוב אלא הנהגה טובה ומדת חסידות, וכמשמעות דברי המאירי, ולכך השמיט פרט זה [ומצינו כיו"ב שהשמיט הרמב"ם דבר שאינו אלא הנהגה טובה – ע' אגרות משה (חו"מ ח"ב סא, ד) אודות השמטת הרמב"ם ענין פקיקת העזרה בערב פסח. וכן י"ל אודות השמטתו דברי המשנה בר"ה (כו): על ציפוי השופר שבמקדש בכסף או בזהב].

והמלבי"ם (בפירוש הספרי פר' ראה עה"פ 'ואבדתם את שמם') כתב שלפי פסקי הרמב"ם מפסוק זה למדים שצריך לשרש אחריה ולכך אין מקור להלכה לדין זה לכנותה בגנאי. וע"ע עד"ז בהעמק שאלה נב, ג. וע"ע מנ"ח תלו ובהגהות הגר"י פ פערלא.

'אבני הר שנידלדלו... וחד אמר מותרות' – הרמב"ם (ע"ז ת, ב) כתב שעבדן במקומן [ופרש בכסף משנה